

УДК 343.132 (094.5.072)

Артем Соломаха, асистент кафедри теорії та історії держави і права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Дослідження історії українського адміністративного права у працях Михайла Владимирського-Буданова

Досліджено історію українського адміністративного права у працях Михайла Владимирського-Буданова, що має важливе значення для виокремлення поліцейського права як галузі в історії вітчизняного адміністративного права. Визначено роль аналізу історико-правових джерел для історії українського права.

Ключові слова: історичний аналіз, українське адміністративне право, правова історія, поліцейське право.

Исследована история украинского административного права в работах Михаила Владимирского-Буданова, что имеет важное значение для обособления полицейского права как отрасли в истории отечественного административного права. Определена роль анализа историко-правовых источников для истории украинского права.

Ключевые слова: *исторический анализ, украинское административное право, правовая история, полицейское право.*

The history of the Ukrainian administrative law in the papers of N. Vladymyrs'kyi-Budanov is under research, which is of great importance for separating the police law as an independent branch. The role of the analysis of the historical and legal sources for the history of the Ukrainian law is defined.

Keywords: *historical analysis, administrative law of Ukraine, history of law, police law.*

Михайло Владимирський-Буданов є одним із засновників київської історико-юридичної школи, був професором Університету Св. Володимира (нині – Київський національний університет імені Тараса Шевченка). Є автором кількох наукових праць, які донині становлять неабиякий інтерес для сучасних дослідників історії права в Україні.

Зокрема, вчений приділяв значну увагу дослідженню давньоруської держави, вважаючи її союзом окремих земель-общин під формальною владою київського князя (теорія «земської держави»), висловив низку важливих міркувань щодо її владних структур тощо.

Значною мірою наукові інтереси М. Владимирського-Буданова зосереджувалися у сфері історії та історії права литовсько-руської держави. Комплексної праці, присвяченої висвітленню цих питань, ученому створити не вдалося, проте найважливіші їх аспекти були розглянуті автором у низці праць – як окремих досліджень, так і в межах опрацювання актового матеріалу до томів «Архиву Юго-Западной России». М. Владимирський-Буданов виступив прихильником думки про заснування литовсько-руської держави руським населенням на базі тих державних традицій, які були вироблені попереднім політичним устроєм з допомогою організаційного начала – литовських князів [1]. Важливою є думка вченого про визначальну роль Галицько-Волинського князівства у спробі виступити в ролі засновника Південноруської держави, що мало становити висхідну точку історії Західної Русі, тобто України.

Залишаються актуальними його характеристика різних типів землеволодіння в українських землях XVI ст., аналіз перетворення земельної власності у приватну, дослідження історії міст. Праця вченого «Немецкое право в Польше и Литве» була присвячена питанням виникнення та поширення німецького права на землях Польщі та Литви, а також характеристиці його особливостей в українських містах XVIII ст. і, незважаючи на певні недоліки, є видатним внеском в історіографію.

Певна частка наукового доробку вченого стосується історії та історії права інших слов'янських народів: чехів, поляків, хорватів, сербів. У контексті історико-правових досліджень М. Владимирським-Будановим було здійснено аналіз і порівняльні дослідження низки юридичних пам'яток: Руської Правди, Литовського Статуту, Соборного Уложення тощо.

Отже, дослідження наукової спадщини М. Владимирського-Буданова у сфері історії розвитку поліцейського (адміністративного) права є актуальним.

Мета статті полягає у визначенні ролі М. Владимирського-Буданова в дослідженні історії українського права.

У 1920-х – на початку 30-х років, коли в академічній науці велика увага приділялася дослідженню історії українського права, вийшла стаття С. Борисенка «Російське великодержавництво в концепції західноруського права», яка є першою спробою комплексного дослідження школи західноруського права, де знайшла оцінку також і творчість М. Владимирського-Буданова [2]. У радянській історіографії визначали М. Владимирського-Буданова як буржуазного історика права [3]. У площині політико-правової думки в Україні науковий доробок ученого досліджувала О. Скакун у праці «Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917)». В окремому розділі вона здійснила аналіз його політичних позицій, відносячи його до вчених ліберально-буржуазного напрямку [4].

Дослідники С. Борисенко, О. Скакун передусім вивчають діяльність М. Владимирського-Буданова як у загальній оцінці наукової спадщини істориків західноруського права, так і розглядаючи роботу юридичного факультету Київського університету [5]. Заслуговує уваги стаття відомої дослідниці концепції західноруського права Т. Бондарук «Основоположники київської історико-юридичної школи. М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович», у якій визначаються світоглядні та методологічні позиції цих учених [6].

Михайло Флегонтович Владимирський-Буданов протягом 1860–1864 рр. навчався на історико-філологічному факультеті Київського університету. Значною мірою на формування наукових інтересів ученого впливали такі чинники, як загальне піднесення суспільно-політичного життя Росії часів реформ і сприятливе ліберальне середовище Київського університету, що склалося завдяки діяльності передових адміністраторів-освітян того часу – попечителя навчального округу М. Пирогова і ректора М. Бунге.

Тема кандидатської дисертації М. Владимирського-Буданова – «Древние уставные земские грамоты» – свідчить про його інтерес не до політичних фактів російської історії, а до історії закладів, точніше, до внутрішньої історії права. Надалі ці зацікавлення тільки зміцнювалися, і після обрання молодого науковця Радою університету Св. Володимира для приготування до професорського звання, а потім – успішної здачі ним у 1865 р. магістерського екзамену він працював над магістерською дисертацією на тему «Немецкое право в Польше и Литве». Цей твір став, по суті,

першим дослідженням питання про проникнення до Польщі та на українські землі німецького права, зокрема, інститутів войтовства та магдебурзького права [7].

Після захисту дисертації 1869 р. М. Владимирський-Буданов працює в Ярославлі на посаді екстраординарного професора кафедри історії руського права. Увага вченого зосередилася, в основному, на викладанні історії руського права. Отже, відчуваючи необхідність надання студентам, яким він читав повний курс історії руського права (у т.ч. литовське-руське право як його складник), комплексного матеріалу юридичних першоджерел, Михайло Флегонтович видав три випуски «Хрестоматии по истории русского права». До неї він включив найважливіші пам'ятки давньоруського законодавства з тлумаченням до них, широкою бібліографією та своїми коментарями.

Діяльність ученого приносила значні результати вже на початковому етапі його наукової кар'єри, адже до нього не було жодного загального курсу з історії руського права, крім книги історика руського права О. Рейца «Опыт истории русских государственных и гражданских законов», яка була перекладена російською мовою і видана у 1836 р. [7, с. 15]. Хрестоматію М. Владимирського-Буданова використовували багато поколінь правознавців.

У Ярославлі М. Владимирський-Буданов розпочав роботу над докторською дисертацією, темою якої він обрав історію освіти в Росії з часів Петра Великого. Після успішного захисту дисертації він переїжджає до Києва і з 1875 р. працює на посаді ординарного професора кафедри російського права в Київському університеті.

Новоствореному Київському університету визначалася роль охоронця південно-західних губерній Російської імперії від суспільно-політичного та культурного польського впливу. У межах цієї політики закладу було визначено досліджувати західноруське право. Робота в Києві дала можливість М. Владимирському-Буданову відновити вивчення історії західноруського права. Тому цей етап діяльності вченого можна розглядати як другий період його наукової творчості. Т. Бондарук визначає чинники, які зумовили появу концепції західноруського права. До них належать, насамперед, бурхливий розвиток історичної науки, що заклало підґрунтя для розвитку науки історико-юридичної (об'єктами досліджень стають пам'ятки державно-правового змісту); «юридизація історії» та поширення в Росії історичної школи права [5, с. 18].

Отже, для досліджень М. Владимирського-Буданова в галузі західноруського права в Київському університеті створилася певна законодавча та початкова наукова база. Ще в першому Статуті Київського університе-

ту 1833 р. було визначено, що на юридичному факультеті викладаються російські державні закони із включенням «тех местных законов, кой действуют в некоторых токмо губерниях» [8]. З 1835 р. читання цих місцевих законів у Київському університеті було доручено Г. Даниловичу, ординарному професору поліційних та кримінальних законів, який до цього часу вже здобув репутацію серйозного дослідника литовсько-руського права. Раніше Г. Данилович обробив та видав найцінніші пам'ятки з історії Литовсько-Руської держави та його права: у 1826 р. – «Судебник» Казимира, а у 1827 р. – «Летопись Литви и Руси». М. Владимирський-Буданов дає високу оцінку діяльності цього вченого. Крім Г. Даниловича, над західноруською темою в Київському університеті працювали інші дослідники: історики В. Антонович, М. Дашкевич. Історію права розглядав М. Іванішев, увага якого зосереджувалася на слов'янському і, зокрема, литовсько-руському праві. Ці вчені відкривали для російської історії нову галузь – «цілу до цього невідому й чужу половину російської історії, історії західної Русі» [9].

Наголошуючи на важливості вивчення історії західноруського та польського права, М. Владимирський-Буданов обстоював необхідність відкриття в університеті кафедри історії слов'янського права, яка мала існувати згідно зі Статутом 1863-го року. Він вважав, що успіх вивчення стародавнього західноруського та польського права пов'язаний із тісно відкриттям в університеті цієї кафедри.

На думку М. Владимирського-Буданова, на російському праві періоду імперії відбилися як особливості московського, так і литовсько-руського права. Ця ідея лягла в основу періодизації історичного процесу в праці «Хрестоматия по истории русского права», в якій автор відокремлює: 1) період земський (або князівський) – IX–XIII ст.; 2) період московський (точніше, двох держав: Московської і Литовської) – XIV–XVI ст.; 3) період імперії – XVIII–XIX ст. Такий поділ на періоди означав, що Московська держава не була виключною правонаступницею Київської Русі, тим самим не позбавляв «західноруські землі (українські та білоруські) початку історії своєї державності». До того ж, ідея про існування двох незалежних держав – Литовської і Московської – розмежовувала наукові дослідження окремих розділів історії права та відстоювала самотність західноруського права.

Для визначення ролі М. Владимирського-Буданова у розвитку історичних досліджень теорії поліцейського (адміністративного) права слід розглянути його працю «Обзор истории русского права» [10], де він детально дослідив історію руського права, зокрема організаційно-правове забезпечення діяльності кожного відомства, що реалізувалося через створення

спеціальних положень (наприклад, положення поліцейське і цивільне – «уложение земского приказа»). Найцікавішою, на наш погляд, є теорія автора про так звану земську державу в часи Київської Русі.

Особливості «земської держави», на відміну від інших типів держави, М. Владимирський-Буданов бачить у тому, що підставою для її існування служать не відносини між князівствами, як стверджував С. Соловйов, і не відносини між племенами (теорія М. Костомарова), а відносини територіальні, тобто держава цього типу «є союзом общин: старша община править іншими общинами, сама община складається із союзу сусідів» [10, с. 19].

Стійкою, стверджує учений, була внутрішня організація кожної землі, що складалася зі старшого міста (головна община), передмість (молодші міста) і волостей. «На відносинах старшого міста до передмість і передмість до волостей, – пише автор, – ґрунтується весь давньоруський державний лад, який не залежить від міжкнязівських відносин і багато в чому визначає останні» [10, с. 23].

Такою у загальних рисах є земська теорія М. Владимирського-Буданова, що була в певному розумінні кроком уперед порівняно з тими поглядами на походження Російської держави, які розвивалися раніше в історико-правовій літературі. Наполягаючи на «доісторичному» походженні Російської держави і визнаючи тим самим, на відміну від багатьох інших істориків, що древні слов'яни перебували на високому рівні суспільного розвитку, автор об'єктивно виступив проти норманістів, що приписували, як відомо, створення Київської держави варязьким князям.

Отже, М. Владимирському-Буданову важливо було обґрунтувати, що «земля» або «земська держава» – це особливий тип держави, який нічого спільного не має з іншими державами, зокрема феодальними, а являє собою виключно автентичне (староруське) явище. Притаманні лише цій державі риси виражаються, на його думку, насамперед у тому, що всі три гілки влади (князь, боярська дума, віче) є загальноземськими, а у взаєминах народу і князя діє принцип рівності – «одиначства».

У цьому контексті основна думка дослідника зводиться до того, що віче «не є органом влади одного класу, а, включаючи у себе інші гілки влади, є владою загальноземською. Ця форма державної влади створена не в ім'я боротьби з двома останніми, а для єднання (“одиначства”), тобто для вирішення земських справ згідно з волею князя, бояр і народу» [12, с. 30]. У давні часи, стверджує він, народ брав безпосередню участь у вирішенні державних справ, а тому віче є необхідним складником загальноземської влади.

Так відображає М. Владимирський-Буданов органи влади «земського періоду», тобто періоду староруської держави – Київської Русі. Зрозуміло, що головне його завдання зводиться до доказу того, що влада у Київській державі мала народний характер, що всі три органи влади, які виникли в умовах родового побуту, залишаються незмінними до XIII–XIV ст., а наявність князя, боярської думи і віча служить вираженням того єднання, яке є особливістю «земської держави».

Таким чином, діяльність М. Владимирського-Буданова мала величезне значення для виокремлення українського права як окремої галузі правової історії та дослідження історії розвитку вітчизняного адміністративного права через здійснення аналізу історико-правових джерел.

Перспектива дослідження полягає у врахуванні позитивного досвіду на підставі аналізу історичних засад адміністративного права.

Список використаних джерел

1. Малиновский И. А. Памяти учителя. Опыт характеристики ученой и преподавательской деятельности проф. М. Ф. Владимирского-Буданова / Малиновский И. А. – Варшава : Варшавские университетские известия, 1917. – С. 5–38.
2. Борисенко С. Г. Російське великодержавництво в концепції західноруського права / С. Г. Борисенко // Журнал циклу наук іст. (ВУАН). – 1931. – № 3. – С. 88–145.
3. Прозорова Н. С. Владимирский-Буданов М. Ф. / Н. С. Прозорова // Украинская советская энциклопедия : у 6 т. – К., 1979. – Т. 2. – С. 262.
4. Скакун О. Ф. Политическая и правовая мысль на Украине (1861–1917) / Скакун О. Ф. – Х., 1987. – С. 45–47.
5. Бондарук Т. І. Наукова концепція західноруського права у працях учених Київського університету / Т. І. Бондарук // Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2000. – Вип. 39. – С. 17–23.
6. Бондарук Т. І. Основоположники Київської історико-юридичної школи. М. Ф. Владимирський-Буданов і Ф. І. Леонтович / Бондарук Т. І. – К., 1995. – 25 с.
7. Краковский К. Предисловие. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Краковский К. – Ростов-на-Дону, 1995. – С. 13–16.
8. Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. – СПб., 1864. – Т. 2. – С. 488.
9. Владимирский-Буданов М. Ф. Пятидесятилетие Императорского университета Св. Владимира. Речь, произнесенная в юбилейном акте университета / Владимирский-Буданов М. Ф. – К., 1884. – С. 31.
10. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права / Владимирский-Буданов М. Ф. – СПб.; К., 1909. – С. 56–58.